

мр Љиљана МАНДИЋ, Народни музеј Ужице, и
Мирко БАБИЋ, Регионални музеј Семберије, Бијељина

РИМСКИ СПОМЕНИЦИ НА ПОДРУЧЈУ СРЕДЊЕГ ПОДРИЊА, СРЕДЊЕГ ПОЛИМЉА И ДОЛИНЕ ВЕЗИШНИЦЕ ИСТРАЖИ- ВАЊА И СТАЊЕ СПОМЕНИКА ПРЕ I СВЕТСКОГ РАТА

АПСТРАКТ: Од друге половине XIX века до почетка I светског рата римске споменике на територији муниципалних средишта у Средњем Подрињу, Полимљу и долини Везишнице евидентирала је и објавила група истраживача. У Скеланима су обављена сондажна ископавања. У том периоду регистровано је доста уништених споменика и велики број споменика који су употребљени као грађевински материјал. На средњевековним некрополама римски споменици су појединачни налази, или је ређе груписано више споменика, за неке од њих сматра се да су пренети и коришћени као обележје у средњем веку. У Средњем Подрињу налазило се веће урбано средиште које се развија под великим утуцајем прелаза на Дрини у Скеланима. Антички локалитети у долини Увца и Средњем Полимљу, нарочито Коловрат, ситуиран непосредно уз рударско насеље у Чадињу, усмерени су на муниципијум S у Коминима код Пљеваља.

Однос према културном наслеђу умногome је утицао да су бројни споменици нестали. Споменици који су публиковани у периоду

пре I светског рата представљају драгоцену грађу и полазиште за проучавање карактера насеља, становништва, друштвене и социјалне односе и религију, у унутрашњости римске провинције Далмације, у периоду од I века, II – III и прве половине IV века н.е.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *истраживачки рад на античким споменицима пре I Светског рата, однос према културном наслеђу у Средњем Подрињу и Полимљу и територији муниципијума S у долини Везишнице, дислокација споменика, антички споменици као спотије, прва сондажна ископавања у Подрињу, муниципална средишта и налази античких споменика.*

х

х х

Надгробни римски споменици, стеле као најједноставнији и најчешћи облици у периоду антике затим монументални надгробни ципуси и надгробне коцке представљају карактеристичне споменике који се налазе на местима где су постојале античке некрополе или су по потреби преношени и секундарно употребљени као надгробна обележја на средњовековним некрополама или су уграђени у средњовековне грађевине или архитектуру турског периода, џамије и беговске куће, односно грађевине новијег датума.

Треба рачунати са великим бројем уништених споменика који су употребљени за градњу путева, мостова и слично и на тај начини изгубљени за науку. Уз ова типично римска надгробна обележја евидентирани су жртвеници посвећени римским, односно домаћим божанствима. На мањем броју истражених античких некропола међу којима се издваја као градска, некропола муниципијума S, откривене су гробнице које су припадале имућнијим породицама у граду. Сличне

гробнице откривене су у већем насељу на некрополи у Коловрату које се налази на територији муниципија које је настало у вези са оближњим рудником сребра и олова у Чадињу недалеко од Коловрата, у Средњем Полимљу, као и једна зидана, мада уништена гробница на локалитету Бјелин у селу Радоиња у ново-варошком крају у долини Увца.

Антички надгробни споменици откривени на подручју долине Везишнице, Средњег Полимља, Увца и Средњег Подриња веома су слични, портрети на овим споменицима садрже локалне карактеристике које одликује локализам са линеаризмом и шематизмом рељефне представе и задржавањем конзервативне домаће уметности.

Римски надгробни споменици уништавани су кроз време које се мери вековима, ратна опасност представљала је само додатно непосредно стање које је проузроковало уништење многих материјалних вредности међу којима значајно место заузимају културни споменици.

Бројни су примери промене места античким споменицима. На средњевековним некрополама које често носе назив “римска или грчка гробља” уз средњевековне споменике налазе се појединачни или и по неколико античких споменика. Сматра се да су ови споменици на неким од некропола употребљени као надгробно обележје на гробу имућније особе.

Антички споменици доласком Турака и падом под турску, употребљени су као грађевински материјал приликом градње џамија и беговских кућа. У временима која следе по потреби су употребљени, ломљени и уништавани о томе говоре подаци изасланика, путописаца и истраживача друге половине XIX века и почетка XX века.

У Средњем Подрињу на десној обали Дрине, на бајино- баштанској страни, међу првим истраживачима који нас обавештава о античким локалитетима и римским споменицима у своме извештају јесте

Јанко Шафарик. Са задатком да бележи античке споменике и старине Шафарик је 1865. био у Бајиној Башти и забележио античке локалитете на Пиличкој реци и на брегу Ваган. Шафарик претпоставља да се античка некропола налазила на брегу Ваган. За споменике које је видео на Пиличкој реци не прецизира ближе место налаза, претпоставља да су донети са брега Ваган. Шафарик је преписао натпис на једном жртвенику који је објављен у Корпусу латинских натписа. Исти натпис у истој едицији поново објављује A.f. Domaszewski.¹

На подручју Бајине Баште из података које је забележио Ф. Каниц приликом свог обиласка терена неколико година после Шафарика, 1868. године, спомињу се остаци пута и римског моста код Рогачице и на ушћу Пиличке реке, истовремено Каниц спомиње некрополу у Добротину где се налазе антички споменици и средњевековни стећци. Каниц спомиње натпис на архитравној греди који је узидан у воденицу.²

Две деценије после Каница, 1885. године F. Studnicka, документује и објављује два споменика из Бајине Баште, који су се налазили уграђени у воденицу и даје њихове цртеже. На једном цртежу плоче која је вероватно декоративни део који се налазио на зиду храма или гробнице приказана је глава Медузе, док су на другом цртежу приказана два попрсја која су се налазила у рељефном пољу надгробног споменика.³

¹ СЦЛ III, 6319; Читање натписа на жртвенику који је Шафарик евидентирао а посвећен је Титу Аурелију Менандру T (itus) Aur(elius) Mena(n)der публикује Domaszewski у СЦЛ-у 8357. Извештај Шафарика касније публикује Вулић у Споменику ХСVIII, 1941-1948,п. 266. Ваган је узвишен заравњен плато преко пута воденице Чеде Петковића. Недалеко одавде протиче Пиличка река, на којој су евидентирани римски споменици само се не зна тачно место где.

² F. Kanitz, 1868; F. Kanitz, Studien in Serbien, Wien 1892, 134-135..

³ F. Studnitzka, АЕМ, XI, 1886, p. 211, sl. 1 i 2

Почетком XX века боравећи на терену у Бајиној Башти, Премерштајн и Вулић, имајући у виду податке које су пре њих објавили Студница, Каниц и подаци публиковани у едицији латинских натписа, аутори су евидентирали остатке античких зидова и римских споменика на Пиличкој реци и притом спомињу локалитете “ Старо гробље“ и „ Лушчић“, али их ближе не лоцирају.⁴ Такође, спомињу римске споменике уграђене у воденицу каснијег власника Чеде Петковића. Још један аутор спомиње два оштећена римска споменика из Бајине Баште.⁵

У својим вишегодишњим истраживањима на левој обали Дрине у Скеланима и околини Карло Пач за Бајину Башту каже да се ту налазило римско насеље.⁶

Током више деценија од 1865. до 1900. године на терену Бајине Баште присутно је више истраживача. Римске споменике евидентирали су Шафарик, Студница, Каниц, Домашевски, Премерштајн и Вулић. Неки од споменика су нестали али је сачувана публикована грађа коју су оставили ови истраживачи. Њихова истраживања су полазиште за све касније истраживаче. Споменути су и забележени локалитети на којима се налазе остаци античких грађевина, вероватно су то места где се ширило насеље на бајно-баштанској страни, које спомиње Пач, такође су претпоставили постојање античког храма и некрополе на потесу брега Ваган и дали цртеже надгробних споменика и жртвеника са натписима и предлогом њиховог читања, као и цртеже архитектонско-декоративне пластике.

Према досада публикованим подацима истраживача, антички

⁴ A.f. Premerstein, N. Vulić, JÖAI III, 1900, Sp. 168

⁵ М.Васић, Год.,СКА XXIII, 1909, n. 186. не даје ближе место налаза споменика.

⁶ K. Patsch, Arheološko- epigrafska istraživanja povjesti rimske provincije Dalmacije GZM XIX, Sarajevo, 1907, 433

налази су груписани на Пиличкој реци без ближих података места налаза и на брду Ваган. Траса римског пута регистрована је у правцу Рогачице и на ушћу Пиличке реке. Пут је једним делом свакако пратио ток Пиличке реке, јасно је истакнут пут на ушћу Пиличке реке. Спомињу се локалитети на “Старом гробљу”, како се и данас зове место на коме се налази напуштено гробље на брегу Ваган и Лушчић, место које аутор на терену није успео да идентификује (прим. аутора).

Као место на коме се налазила античка некропола и храм посвећен богу Силвану спомиње се брег Ваган. То је данас благо заравњено узвишење са платоом на коме се налази старо гробље и споменици. Издиже се на високој обали преко пута воденице у коју су узидани римски споменици, а недалеко од локалитета протиче Пиличка река.⁷

Каснија истраживања проширила су сазнања о античким налазима на десној обали Дрине. Неколико сондажних ископавања обављено је у Црвици и оближњој Вишесави и Црквинама на ушћу Раче у Дрину. Резултати ових истраживања потврдила су да се на простору Црвице и Вишесаве налазило занатско средиште у непосредној близини виле рустике. У овом правцу шириле су се омање насеобине, што се да закључити по налазима бројних фрагмената керамике на површини њива у Црвици поред пута који прати Дрину. На локалитету Црквине на ушћу Раче у Дрину претпоставља се постојање античког храма који је посвећен богу Јупитеру, на основу налаза фрагмента декоративне пластике, уз храм је постојала античка некропола, налазили су се и надгробни споменици који су по причи старих уништени. Овде у средњем веку настаје већа средњовековна некропола и вероватно ктиторска црква.⁸

⁷ Љ.Мандић, Античке некрополе југозападне Србије, Ужице 2014 (у штампи)

⁸ М. Зотовић, спомиње ово римско налазиште које је регистровао приликом оби-

Подаци истраживача друге половине XIX века спомињу римске надгробне споменике попут Студницке који публикује цртеж са два попрсја на надгробној коцки, са попрсјима жене и мушкарца и карактеристичном фризуром, одећом и богатим накитом који су жене овога краја носиле. Декоративни рељефи на плочама који су нађени на Црквинама и вероватно Вагану уз натписе на којима се спомињу божанства Јупитер и Силван значајни су подаци на основу којих се може претпоставити постојање два храма који су посвећени овим божанствима. Према месту налаза на коме се претпоставља постојање храма богу Јупитеру и Силвану, један од другог нису много удаљени.

ласка терена на десној обали Дрине 1962. године. Према подацима из теренске документације НМУ мања сондирања на Јевтића луци обављена су 1962. године, по мишљењу М. Зотовића локалитет је опредељен као насеље ветерана из оближњих војних центара у Скланима и Сребреници. Сондажна ископавања у Црвици обавили су М.Зотовић и Ј. Бућић 1975. године и притом су открили зидове античког објекта за који претпостављају да су античке терме. На подручју Бајине Баште реализован је пројекат Археолошког института и Народног музеја у Ужицу под називом „Археолошка истраживања античких налазишта на региону Титово Ужице“. У оквиру овог пројекта обављена су ископавања 1985. године на локалитету „Јевтића Луке у селу Вишесава и тада је откривена античка вила рустика уп. Ј. Бучић – П. Петровић, Римска вила у Вишесави код Бајне Баште, УЗ, 15, 1986, 33 – 42

М.Мандић, Црквине Бајина Башта 2003. У Црвици је М.Мандић 2003. године приликом увида на терену на коме су отворани копови за вађење глине, евидентирао остатке римске пећи за печење грађевинске опеке;

Истраживања М. Мандића музејског саветника НМУ током двогодишњих ископавања на Црквинама на ушћу Раче, 2002 и 2003. године када је откривена већа средњовековна некропола и средњовековни објекат за који аутор претпоставља да је то место Драгутинове цркве у Рачи и повезује са народном песмом и „сазида цркву у крај Дрине.“ Са „Црквина“ потиче декоративна и архитектонска пластика за коју се претпоставља да је припадала античком храму који се овде налазио. Рељефна представа на једном од фрагмената могла би да се веже за представу бога Јупитера, па би према томе храм који се овде вероватно налазио припадао овом божанству. Уз храм је вероватно постојала већа некропола, тако рећи преко пута урбаног средишта у Скланима, али је током времена велики број римских споменика по причи памтиша уништен и убачен у тампонирање пута за Перућац.

Иконографија на споменицима садржи локалне традиционалне карактеристике са елементима линеаризма у начину израде и шематизам у карактеристикама стила, и различите физиономије на којима је приказано домаће становништво. Клесар, у портретима ма колико они личе један на други па делују да су рађени по шаблону, тежи да портрет приближи реалном лику мада понекад треба препознати и симболично значење ликова предака, с обзиром да се портрет удаљава од реалног и стилски и изразом садржи симболичне карактеристике.

Оскудни споменици на којима је сачуван натпис потврђују да је овде присутно конзервативно домаће становништво које споро прихвата романизацију, преовлађују домаћа имена. Присутни су конзуларни бенефицијари XI *Claudiae pia fidelis legiје*, V *Macedoniae* легије, и центурион помоћне кохорте (*cohors I milliaria Delmatarum*)⁹, која се спомиње и на натписима у Ужицу и Скеланима. Слична структура становништва је и у суседним Скеланима са околином, нарочито је забележен велики број конзуларних бенефицијара што је и разумљиво с обзиром да се налазила бенефицијарна станица, због потребе да се контролише веома жив саобраћај на прелазу у Скеланима.

Од божанстава становништво је поштовало врховно божанство Јупитера, триаду Јупитер, Јунона и Минерева, Силвана и Генија заштитника домаћих *civitates*.

⁹ *Cohors I milliaria Delmatarum*, припадници помоћних одреда војске потврђени су на натпису у Ужицу, на натпису центуриона из Бајине Баште и на два натписа у Скеланима, *Cohors I milliaria Delmatarum* била је стационирана у Скеланима или Ужицу у другој половини II века н.е., уп. Ј. Бучић – П. Петровић, Римска вила у Вишесави код Бајне Баште, УЗ, 15, 1986, 28. бр. 5

x

x x

Археолошки локалитет у Скеланима као муниципално средиште познат је из обимне грађе која је настала у току истраживања на подручју Средњег Подриња од стране Ћире Трухелке и Карла Пача.¹⁰ Активност двојице истраживача нарочито на подручју Скелана одвија се задње деценије XIX века. Њихови подаци најближе и најверније откривају стање на античким локалитетима и однос према римским споменицима пре почетка I Светског рата. На терену је затечена ситуација са бројно уништеним споменицима приликом дивљих копања у потрази за благом, где год се започне са копањем наилази се на римске споменике који су масовно уништавани или су употребљени као грађевински материјал. Већ тада су истраживачи имали пред собом стање са несталим и уништеним споменицима. Осим обимне документације о античким локалитетима двојица истраживача је оставила велики број цртежа са римским споменицима, истовремено дају читање натписа на жртвеницима, надгробним споменицима и почасним натписима на базама који су посвећени римским царевима.

Пач је неколико година ископавао у Скеланима и открио две базилике и бројне споменике.¹¹ Натписи на споменицима потврђују постојање муниципијума.¹² И новија тумачења натписа такође предпостављају средиште муниципијума у Скеланима.¹³ Град се ширио

¹⁰ Ћ. Truhelka, Die Drinathal – Strasse im Bezirke Srebrenica, WMBH 1, 1891, 308-314; K. Patsch, Arheološko-epigrafska istraživanja povjesti rimske provincije Dalmacije, WMBH, 1907, 432-466; C. Patsch, Aus der römischen Stadt in Skelani, WMBH 11, 1909, 140- 177

¹¹ K. Patsch, 1907, 432-466

¹² Ћ. Truhelka, 1891, 308-314; K. Patsch, 1907, 432-466; C. Patsch, Aus der römischen Stadt in Skelani, WMBH 11, 1909, 140- 177

¹³ I. Bojanovski, Municipium Malvesiatium, Arheološki radovi i rasprave, JAZU, knj. 12,

по падинама према обали Дрине у правцу северозапада.¹⁴ Град је имао простора према реци да се шири што се прати по остацима срушених грађевина и налазима римских споменика на којима се спомињу градски магистрати, декурион и дуовир квинквеналис.¹⁵ Остаци рушевина уз Дрину, вероватно насеља, говоре о простору ширења града, и некропола које су у близини ситуиране. Уз две базилике које су откривене, постојали су храмови посвећени триади Јупитеру, Јунони и Минерви, Јупитеру, Либеру и Силвану¹⁶

Од значаја је за наша истраживања опаска Пача да су у његово време код финансијске касарне још од пре постојали споменици које је Пач означио на сл. 23, 40, 42, 46, 62.¹⁷

Осим Скелана описани су локалитети и римски споменици који су се налазили у Лијешћу, Црвици, Сикирићу, Осатици и Дивићу.

У Скеланима је Ћиро Трухелка 1891. године пронашао почасни натпис посвећен цару Каракали.¹⁸ Недалеко од овог места неколико година после открића Трухелке, 1895. цариник из Скелана Ј. Кулиш је открио споменик дуовира квинквеналиса.¹⁹

Већ 1896. године Карло Пач, у Скеланима и околини, описује

1968, 241-268.; S. Loma, Municipium Malve(n)siatum u svetlu epigrafskih spomenika, Zbornik radova, Municipium Malvesiatium Skelani, Srebrenica, 2009, 107- 122.

¹⁴ Пач даје скицу локалитета у Скеланима у његово време и сматра да се градски центар у античко доба шири према Дрини из правца жандармеријске касарне и царинске станице према југозападу уп. К.Patsch, 1907, 431.

¹⁵ К.Patsch, 1907, 422, 423, сл. 19, 21, 25 спомињу се декуриони на споменицима и на сл. 24 дуовир квинквеналис.

¹⁶ Уп. К.Patsch, 1907, 433

¹⁷ К.Patsch, 1907, 434

¹⁸ Трухелка је непосредно уз пут открио почасну базу посвећену цару Каракали, 1891, 313, sl.20.

¹⁹ 1895. године Ј. Кулиш цариник из Скелана је открио споменик дуовира квинквеналиса Тита Флавиа Симилиса T(itus) F (lavius) Similis.

античке грађевине, исцртава античке надгробне и вотивне споменике и ради на читању сачуваних натписа. Исте године започео је ископавања и открио базилику. Током даљих радова открио је још једну базилику.²⁰ Описујући базилике истиче да је велики број римских споменика што целих што поломљених уграђен у зидове базилике, осим споменика уграђени су архитектонски и декоративни делови и слободне фигуре лавова.

Пач је евидентирао римске споменике на средњевековној некрополи у Лијешћу за које каже да су овде пренети још у средњем веку.²¹ Такође је у Лијешћу на локалитету“ Старо Гробље“ регистровао остатке старог пута који је водио из Факовића према Скеланима, наравно мисли се на коњски пут. Описујући локалитете и налазе у Лијешћу истиче да је један жртвеник ископан још 40 година пре његових ископавања. Ископали су га дивљи копачи у потрази за благом јер се причало да је овде сакривена пуна бивоља мешина блага.²² Жртвеник је делимично оштећен на натпису се спомиње центурион вероватно XI *Claudie ria fidelis* легије којој је припадао пре него је дошао у ове крајеве, а жртвеник је посветио триади Јупитеру, Јунони и Минерви. Ископавајући базилике у Скеланима аутор је регистровао велики број римских споменика који су били уграђени у зидове базилике. За Скелане каже да где год се започне са копањем наилази се на остатке грађевина и римске споменике, али се према њима односе варварски.²³ “Што год је било згодно за грађу узиђивало се, што није било при руци или што се касније налазило пуштало се да јадно пропадне. За цари-

²⁰ K.Patsch, 1907, sl. 1; 460, сл.83; 462 сл.85. Ископавања су започета 1896. године и током 1897. и 1898. године.

²¹ K.Patsch, 1907, 431

²² K.Patsch, 1907, 436, сл. 6

²³ K.Patsch, 1907,

ника Ивана Кулаша и оружничког стражмештара Фердинанда Циганека, Пач каже да су старе остатке верно чували”.²⁴ Вероватно да је варварски однос према римским споменицима и велики проценат уништених споменика определио и наметнуо обавезу и потребу Пачу као кустосу музеја да предузме мере њихове заштите и сигурног чувања. У том правцу Пач је сакупио 82 споменика и сместио у откривену базилику намеравајући да их пренесе у Земаљски музеј у Сарајево. Аутор каже да су мањи споменици могли бити пребачени на коњима у Сребреницу а одатле колима пут Сарајева. Већ тада треба рачунати да је један број споменика пренет у Земаљски музеј у Сарајево. Сумирајући опште стање римских споменика на локалитетима у Скеланима и Лијешћу, Пач каже, да су на оба локалитета измешане разне врсте споменика.²⁵ Чак 82 споменика које је Пач исцртао у Скеланима и склонио са намером да их пребаци у музеј засути су наносом земље са вододерином које је нанело велико невреме. Споменици нису до данас откривени, остали су њихови цртежи.

х

х х

Написи на различитим споменицима омогућили су да се ближе одреде споменици и упознају карактеристике муниципијума на територији Средњег Подриња. Ономастика на споменицима потврђује споро продирање романизације у ове крајеве и задржавање локалног, традиционалног наслеђа. Посебна сазнања добијена су за становништво које је овде боравило, спомињу се племенске заједнице *civitas* Диндара са својим поглаварима *principes*, представници муниципалне аристократије, декуриони и дуовири, конзиларни бенефицијари при-

²⁴ .Patsch, 1907,432

²⁵ К.Patsch, 1907,432

падници легија XI Claudia pia fidelis, V Macedonia и центуриони I cohortae militariae Delmatarum. На некрополама које су се налазиле у близини саобраћајнице која је пратила Дрину, у Скеланима, Лијешћу, Црвици, Сикирићима, Осатици, Дивићу и Сасама налазили су се римски споменици различитог облика.

Иконографија на надгробним споменицима уз класична локална обележја у изради и стилу у коме преовлађује линеаризам и једноставност рељефне представе, показује и потпуно нове тематске садржаје, који су такође типично локално обележје. У том погледу издваја се рељефна представа фигура на бочним странама ципуса на којима су приказани вероватно земљорадник са класјем и штапом у руци и на другој страни споменика фигура занатлије можда обућара,²⁶ иначе познато је да се на бочним странама ципуса приказује фигура бога Атиса. На другом ципусу на бочној страни приказано је дрво које вероватно симболизује бога Силвана,²⁷ који је веома популаран код домаћег становништва у Средњем Подрињу. Иста рељефна представа налази се на бочној страни ципуса из Ужица. Пирамидални горњи део споменика из Скелана на предњој страни целом дужином споменика приказана је извијена лоза са лишћем и грожђем и делфин са главом на доле на бочним странама споменика.²⁸ Богат накит који су носиле жене овог краја са фибулама на раменима и огрлицом са срцоликим привесцима који висе на прсима приказани су на фрагментованој надгробној стели из Скелана.²⁹ Одећа жена овога краја као и фризура које су носиле веома сликовито је приказана на рељефу надгробне коцке из Скелана.³⁰

²⁶ K. Patsch, 1907, 445, 26, 27.

²⁷ K. Patsch, 1907, 455, сл. 60

²⁸ K. Patsch, 1907, 456, сл. 61

²⁹ K. Patsch, 1907, 448, сл. 33

³⁰ K. Patsch, 1907, 453, сл. 48, 49.

Занимљива је специфична представа коњаника на бочним странама надгробне коцке из Црвице и стеле из Склана.³¹ Коњаник држи дуже копље поред себе или са подигнутом руком замухује копљем. Коњаник је приказан или као ратник или као ловац. На надгробној коцки из Црвице на бочним странама коцке коњаник са подигнутом руком замахује копљем.³² На левој бочној страни стеле из Склана коњаник је приказан у сцени лова на вепра.³³ Потпуно други садржај и начин рада уочљив је на рељефу коњаника на стели из Осатице на којој је у узаном горњем пољу споменика приказан коњаник са главом окренутом према посматрачу, коњ мирно корача, иза коњаника је фигура вероватно слуге. Овај рељеф са коњаником се истиче као пример изразитог линеаризма који клесар примењује у раду и ствара рељеф сведен на наједноставнији упрошћен цртеж, нарочито у фигури слуге који стоји иза коњаника.³⁴ Коњаник као херос овде симболизује претке.

Представа коњаника на споменицима нарочито надгробним коцкама често је заступљена у пожешком крају и на територији муниципијума S у Коминима, али и у забату на надгробним стелама, као на стели из Врањана код Пожеге.

У Средњем Подрињу коњаник се представља са оружјем, са дугим копљем као ратник или краћим копљем у сцени лова. Представљен је како на надгробним коцкама као што смо видели на споменику из Црвице, и у сцени лова на стели из Склана, односно у пратњи слуге на стели из Осатице као херос који симболизује култ предака.

³¹ К..Patsch, 1907, 463, сл. 84, 85; 452, сл. 45, 46.; коњаник у лову на вепра на левој бочној страни стеле из Склана уп. К..Patsch, 1907, 452, сл. 45, 46.

³² К..Patsch, 1907, 463, сл. 84, 85 на надгробној коцки из Црвице на бочним странама, коњаник са замахнутим копљем у подигнутој руци изнад главе

³³ К..Patsch, 1907,452, сл. 46.

³⁴ К..Patsch, 1907,467 сл. 93.

Иконографија коњаника на споменицима у Средњем Подрињу је различита и разликује се од представе коњаника на локалитетима у источном делу провинције Далмације, нарочито у пожешком крају и Средњем Полимљу и долини Везишнице на територији Муниципијума S.

Анализирајући богату грађу на надгробним споменицима у Средњем Подрињу која је публикована крајем XIX века, издвојили смо такође карактеристичну представу даће на надгробним стелама из Црвице и Скелана.³⁵ На фрагментарно сачуваној стели из Црвице само је мањим делом сачуван рељеф на коме се препознаје клина и фигура жене поред.³⁶ На другој стели из Црвице у рељефном пољу обред даће је приказан са треножцем у средини и обредним судовима на столу, и са стране две жене које вероватно седе.³⁷ На стели из Скелана у профилисној ниши приказан је обред даће са мушкарцем на триклинијуму и иза фигура жене, испод је у профилисаном пољу приказан обред даће са треножцем у средини и култним даровима на столу и са стране две фигуре које прилазе треножцу.³⁸ Сцена обреда даће на стели из Скелана свакако је изузетак, овде су два начина приказивања обреда даће на надгробним споменицима приказана на једном месту што је права реткост и изузетак.

Уочљиво је да се као декоративни орнамент у пољима оквира на ципусима из Скелана и стелама из Скелана, Црвице и Осатице, приказују углавном цветне чашице.³⁹

³⁵ K.Patsch, 1907, 464, сл. 88; 465 сл. 88 и 89; 452, сл. 45, 46.

³⁶ K.Patsch, 1907, 464, сл. 88.

³⁷ K.Patsch, 1907, 465, 89

³⁸ K.Patsch, 1907, 452, сл. 45.

³⁹ K.Patsch, 1907, 455, сл. 60, на предњој страни ципуса из Скелана; 445, сл.26,27 на бочним странама ципуса из Скелана; 445, сл. 35, на стели из Скелана; 465, сл. 89 на стели из Црвице; 466, сл. 92 на стели из Осатице.

х

х х

У Средњем Полимљу веће античко насеље налазило се у Коловрату на десној обали поред Лима. Остатке античког насеља на ушћу Сељашнице у Лим први је евидентирао 1883. године вицеконзул у Пљевљима Н. Müller.⁴⁰ Неколико година касније овим крајем је пропутовао А. Еванс и забележио да се на ушћу Сељашнице у Лим налазе бројни римски споменици. Еванса осим описа места интересује и становништво које је живело на овим просторима. Евидентирајући римске споменике на једном од натписа чита и тумачи име муниципијума који се овде налазио.⁴¹

Трагом резултата својих претходника у намери да уради допуне већ откривених споменика и евидентира нове споменике значајна су истраживања Карла Пача. Пач је сагледао да одређених споменика нема и да су нестали, да им се губи траг и вероватно су уништени.⁴² У посети Дренови за античку стелу коју је видео сматра да је донета.

Новија сагледавања претпостављају да су антички споменици на средњевековним некрополама употребљени као надгробна обележја на средњевековним гробовима.⁴³

Систематска ископавања на некрополи у Коловрату и рекогнос-

⁴⁰ М. Hoernes, AEM, IV 1880, 196

⁴¹ А. Evans, Antiquarium Researches in Illyricum, 1885, 44 fig. 21; Domaszewski, CIL III 8308.

⁴² К. Patsch, Arhaeologische- epigraphische Untersuchungen zur Geschicfte der Römische Provinz Dalmatien, WMBH IV, Sarajevo 1896, 294 - 295.

⁴³ Новија сагледавања потврђују премештање античких споменика на средњевековна гробља и њихову употребу као надгробна обележја на гробовима имућнијег становништва. уп. М. Поповић, Касноантичко наслеђе у Полимљу, Проблеми истраживања, Милешевски записи 5, Пријепоље 2002., 9-29; Ј. Ердељан, Средњевековни надгробни споменици у области Раса, Београд 1996.

цирања Средњег Полимља допринела су да се региструје стање на до-тада познатим споменицима и открију нови споменици који су појас-нили аутохтоност становништва на овим просторима које је сачувало локално традиционално наслеђе и присуство насељеног становништва, за које се на основу археолошких налаза и ономастике сматра да су по-реклом и салонитанске регије.

На косинама уз реку Лим са леве и десне стране евидентирани су римски споменици. Римски споменици као обележја некада по-стојећих већих или мањих античких некропола на овим местима на-стају у близини пута, прате ток реке и настају у њиховој близини. Ово не мора увек бити правило, јер ситуација на терену потврђује често премештање споменика, на базиликама у Скеланима налазе се угра-ђени римски споменици, римски споменици се јављају на средњевекон-ним некрополама, римски споменици су уграђени у средњевековне цркве, цамије и куће познатих, у јавне чесме и сл.

У Средњем Полимљу облици римских надгробних споменика понављају облике споменика који се налазе и у другим римским про-винцијама, али рељефне представе на споменицима имају своје темат-ске и иконографске посебности. Споменици припадају периоду II – III и IV века н.е. Осим бројних споменика који су откривени на некрополи у Коловрату, евидентирани су споменици у Џурову, Мажићима, Хер-цеговачкој Голешу, Сељашници и Бродареву. На споменицима у плит-ком рељефу представљена су ретко појединачна попрсја жена, углавном заједно попрсја мужа и жене и рељефи са више попрсја. Главна карактеристика у начину израде и стилу на овим споменицима је линеаризам и поједностављеност у приказивању портрета. Порт-рети, ма колико слични приказују различите физиономије, млађе и ста-рије особе, децу. Слична је фризура жена и мушкараца, слични су

покрети руку и крајње шематизована сведена на линију представа одеће. На портретима на споменицима истакнута су одређена осећања, често са осмехом на лицу, емотивност је постигнута на неким рељефима и у динамици покрета руку и тела који су усклађени са изразом лица. Све ове карактеристике одликују провинцијску уметност на надгробним споменицима на подручју Средњег Полимља. Иконографију на античким споменицима допуњује веома често густа, динамична орнаментика лозе са лишћем са представама венца, розете, цвета, бршљена, пехара, птице, штапа и слично. Иконографска проучавања на надгробним споменицима драгоцен су допринос упознавању и сагледавању римске уметности у процесу романизације у овом делу римске провинције, где су се дуго задржали корени традиционализма.

Значај откривених споменика је вишеструк, ономастички подаци потврђују карактер и етничке карактеристике становништва, политичку, друштвену и социјалну структуру становништва и њихову религију.

х

х х

Сличне карактеристике јављају се на надгробним римским споменицима у долини Увца у нововарошком крају. Античка некропола истражена 50-их година прошлог века у Радоињи је са истим етничким карактеристикама као на некрополама у Средњем Полимљу, попут Коловрата и некрополама муниципијума S у Коминима код Пљеваља.

Археолошки налази на подручју југозападне Србије потврђују велики утицај муниципалног центра из Комина. Заједничке карактеристике поднебља на простору долине Везишнице, Средњег Полимља и долине Увца треба посматрати под окриљем утицаја који долазе из овог средишта, односно другачије постављено значи да су сва ова

околна насеља усмерена на овај већи урбани центар у унутрашњости римске провинције Далмације.

х

х х

Пљевља у античком периоду као велико урбано средиште Муниципиума S привлачило је пажњу различитих истраживања, од опсервација дубровачких и турских изасланика до истраживача, који су описали античке старине и римске споменике у Пљевљима и околини и дали читања сачуваних текстова на натписима.

Крајем XVIII века, 1792. године дубровачки посланици пролазећи кроз Пљевља на путу за Константинопољ видели су мермерне стубове, базе за статуе и бројне римске споменке. На једном споменику натпис спомиње декуриона муниципијума S.⁴⁴ Такође, Ф. С.Н.Л. Pouqueville, посланик код турског Али - Паше, описује места, народ, обичаје куда је пролазио, у Пљевљима је забележио римски натпис.⁴⁵ Ами Бу (Ami Vue) спомиње Пљевља под именом Ташлице, обичао је ове крајеве 1836. и 1840. године и описао крајеве куда је прошао и народ.

У другој половини XIX века, 1865, пруски конзул у Сарајеву, Ото Блау (Otto Blau) у договору са уредником Корпуса латинских натписа Т. Momzenom, одлази за Пљевља и преписује 20 римских натписа и натписе са суседног локалитета на Илијином брду. Према извештају који је већ следеће године поднео, очигледно је да је већи број римских споменика узидан у џамије и цркву на Илијином брду. Блау наводи споменике око Хусеин- пашине џамије и Муслук - џамији,

⁴⁴ М. Мирковић, *Municipium S Rimski grad u Kominima kod Pljevalja*, Beograd 2013, 11, уопштено се спомињу старине и споменици у Пљевљима и околини.

⁴⁵ М.Мирковић 2013, 12

цамији у Подстражици, и споменике узидане у беговске куће, шардрван на тргу као и споменике у цркви на Илијином брду и околини.⁴⁶

Као аустријски вицеkonzул у Пљевљима 1883. године, Х. Милер (H. Müller) такође бележи и преписује римске споменике, трагајући за саобраћајницом која је повезивала Пљевља са Пријеполем, Милер је открио веће римско насеље у Коловрату код Пријепоља. Међу значајне податке који су настали у овом периоду спадају они које је оставио М. Хернес (M. Hoernes). 1880. године обишао је Пљевља и околину и описује споменике и натписе, истовремено ради на допунама натписа које је преписао Блау.⁴⁷

Познати енглески истраживач А. Еванс (A. Evans) током обиласка терена на Балкану 70-их година XIX века посетио је Пљевља. Еванс описује грађевине и римске споменике у Пљевљима и околини и посебно се интересује за текстове натписа на римским споменицима. Еванс је констатовао да одређених споменика које су регистровани претходни истраживачи више на терену нема.⁴⁸ Еванс у својим забелешкама описује ближе место налаза споменика. Посебно су значајна његова сагледавања територије коју обухвата муниципијум код Пљеваља, сматра да се град ширио свуда по падинама изнад Везишнице у правцу запада. На једном од натписа чита име града. Спомиње античке споменике у Радосавцу, Видрама и Потпећи. Осим већег броја римских споменика који су уграђени у турске објекте, Еванс спомиње споменике уграђене у цркву на Илијином брду. Интересује се за старе путеве који су овуда пролазили и слично Милеру сматра да је најкраћи пут из Пљеваља за Пријеполје ишао преко планинског превоја где је

⁴⁶ М. Мирковић 2013, 4; уп. CIL III, 6339- 6357.

⁴⁷ M. Hoernes, AEM IV, 1880, 186.

⁴⁸ A. Evans, Antiquarian Researches in Illiricum, Westminster III-IV, 1885, 44

иначе пронађен миљоказ са напоменом да није сачуван натпис.⁴⁹

Карло Пач је више пута боравио у Пљевљима и написао неколико извештаја у којима износи податке о античким локалитетима, путевима, налазима античких споменика, описује споменике и чита натписе на споменицима, посебно у једном од својих извештаја преноси и саопштава прва ископавања аустријских официра на локалитету Бела Гора (Брег) изнад Везишнице.⁵⁰ Боравећи 1894. године у Пљевљима, Пач каже да су оранице и ливаде посуте надалеко развалинама, неке од тих гомила и хрпа су прероване, отуда су тражили грађу а можда и благо. За градњу цркве на Илијином брду ено сељаци баш сада добављају камење.⁵¹ Спомиње римске споменике око Хусеин –пашине џамије и џамијама Чутковац, Дедага џамији, Муслук џамији, затим споменике узидане у кући Дервиш бега Селмановића, Мустај бега Селмановића, Сали бега Селмановића, Мехмед бега и Хаџи аге Паповића, код куће Јестровића на Радосавцу, у штали Неше Павловића и споменике на Илијином брду. Налази жртвеника на ушћу Везишнице и Ћехотине на локалитетима Бабиш поток, Видре и Радосавац. У посебном извештају Пач објављује резултате првих ископавања која су обавили аустријски официри 1899. године када су наишли на античку некрополу и открили три гроба на редове и гробницу зидану масивним каменим блоковима.⁵² Уз описе споменика из Пљеваља, дате су њихове

⁴⁹ A. Evans, 1885.

⁵⁰ К.Пач, Санџак новопазарски у римско доба, ГЗМС 6, 1894, 466-488; К.Patsch, K. Patsch, *Arhaeologische- epigraphische Untersuchungen zur Geschichfte der Römische Provinz Dalmatien*, WMBH IV, Sarajevo 1896, 294 – 295; WMBH 8, 1902, 115-121;12, 117-130.

⁵¹ К.Patsch, 1902, 115-121. S.Terzić, *Pljevlja na putu u novo doba 1804-1913*, Istorija Pljevalja, Pljevlja 2009.

⁵² К.Patsch, *Arhaeologische- epigraphische Untersuchungen zur Geschichfte der Römische Provinz Dalmatien*, WMBH 8, 1902, 115-121;

фотографије и цртежи.⁵³

Почетком XX века Никола Вулић даје читање на споменицима које је видео у Пљевљима и околини и користи преглед несталих споменика које је урадио Сергијевски.⁵⁴

Међу споменицима у Пљевљима налазе се сва три облика надгробних споменика, стеле, ципуси и надгробне коцке. На стелама се јавља нова тематика карактеристична за споменике на територији муниципијума. На горњем делу стеле у рељефном пољу популарно је да се забат представља уклесан⁵⁵ али налазе се стеле са исклесаним забатом и акротеријама.⁵⁶ Потпуно трећа варијанта је уклесан забат у рељефном пољу са акротеријама и изнад у средини исклесан мањи забат и бочно троугласте акротерије. Овакав завршетак горњег дела стеле није досада виђен, представља типично локалну варијанту у иконографији на надгробним споменицима.⁵⁷ У средини забата честа је представа венца са розетом и споља у пољима листови акантуса или бршљена. Реткост је да се у пољу забата представљају птице што је дато на једној од стела из Комина.⁵⁸ У рељефном пољу у горњем делу стеле може бити

⁵³ К.Patsch, WMBH, 1912.

⁵⁴ Н.Вулић, Споменик LXXI, 1931;118-122; XCVIII 1941-1948, 129-145. Публикује споменике у Пљевљима, на локалитетима Комини, Видре, Радосавац, Љуће, „даје фотографије и цртеже споменика, и читање натписа. Позива се на споменике публиковане у СЦЛ-у III, К.Patsch, WMBH IV, 1896. даје списак несталих 20 споменика према попису Д. Сергијевског који су публиковани у Споменику LXXI, 1931 ; затим у СЦЛ- III и WMBH IV, 1896.

⁵⁵ К. Patsch, 1902, WMBH, IV, S 283 n. 24; Н. Вулић, 1941-1948, 129, n.. 286 Комини, Калушић, пренета у кућу Кнежевића; 131, n. 290 Комини у кући Кнежевића; 138, n. 304.

⁵⁶ Н. Вулић,1941-1948, 132, n 362;

⁵⁷ К. Patsch, WMBH, IV,S 283 n. 24; Н.Вулић, 1941-1948, 138, 304

⁵⁸ К. Patsch, 1902, IV, S 283 n. 24; СЦЛ III 8307; Н. Вулић, Споменик XCVIII, 138, 304.

уклесана ниша у којој се налазе попрсја портрета.⁵⁹ На ципусу из Љућа уобичајено је приказан Атис на бочној страни,⁶⁰ док је на ципусу из Комина приказан геније са буктињом.⁶¹ Међу надгробним споменицима Пач публикује две коцке са представама фигура са култним предметима на предњој страни и коњаником на бочним странама.⁶²

Облици надгробних споменика који су откривени на античкој некрополи у Коминима исти су као и на некрополама у Средњем Полимљу и долини Увца, односно Средњем Подрињу. На некрополи Комини откривене су веће гробнице које се налазе и на некрополи у Коловрату. Гробнице су припадале угледним породицама муниципалне аристократије. На основу начина сахрањивања и обреда приликом сахрањивања некрополе на широј муниципалној територији (Комини, Коловрат, Бјелин, Радоиња) имају заједничке карактеристике, што значи да је становништво на овој територији у античком периоду сличног етничког састава. Наиме некрополе су двообредне са гробовима са спаљивањем и скелетним сахрањивањем. Начин сахрањивања и археолошки налази говоре о аутохтоном становништву и насељеном аутохтоном становништву претежно из салонитанске регије. У Коминима је евидентирано становништво пореклом из јужног Приморја. Археолошки налази у Радосавцу, Видрама, Отиловићима, Потпећи, указују на територију и правац ширења града. Ономастички подаци на споменицима потврђују настанак муниципијума у I веку н.е. и процват града у II и III веку н.е. и првој половини IV века н.е. Од представника муниципалне аристократије присутни су декуриони, дуовири, центурион

⁵⁹ Н.Вулић, 1941-1948, 132, н. 291; 292, стеле, Комини, двориште Абдул ефендије Карамехтовића.

⁶⁰ Н.Вулић, 1941-1948, 133, н. 294, дато у пртежу

⁶¹ Н.Вулић, 1941-1948, 138, 303; 142, н. 309

⁶² К. Patsch, 1902, WMBH IV, Sp. 36, 7; VIII, 117; и Н. Вулић, 1931, 121, 122, 294.

и већи број конзуларних бенефицијара.

Карактеристике, положаја насеља и структура становништва муниципијума у долини Везишнице веома је слична урбаном средишту у Средњем Подрињу. Поштована су божанства, Јупитер, Силван и Митра.

Резиме:

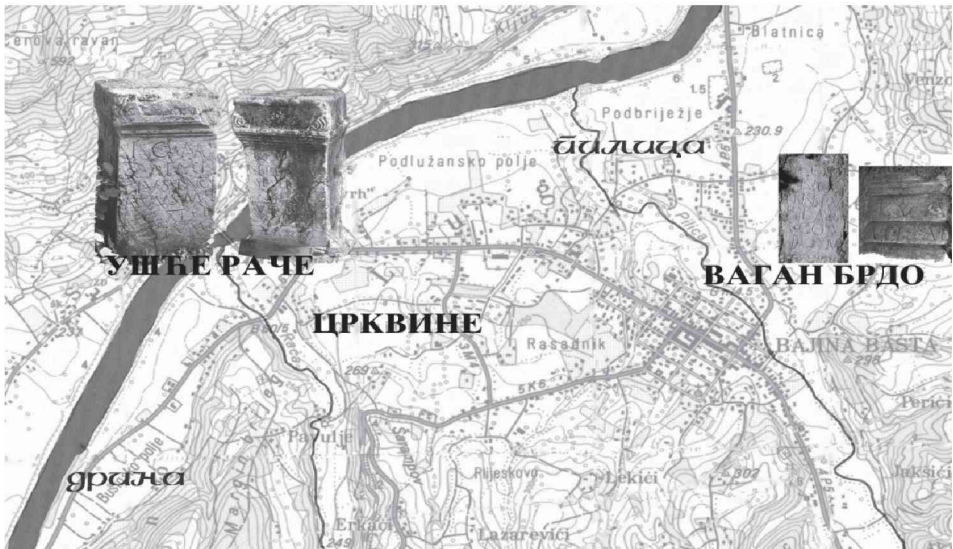
Резултати истраживања у другој половини XIX века и почетком XX века допринели су да се сагледа стање са римским споменицима пре почетка I Светског рата. Споменици су уништени у потрази за благом од стране дивљих копача, употребљени су као грађевински материјал приликом градње цркава и џамија, премештени су на средњовековне некрополе и коришћени као средњовековна надгробна обележја, преношени су у музејску збирку у Сарајево, велики број је нестао и изгубљен а приличан је број уништених споменика. Вихори рата само су додатна ситуација у којој су римски споменици нестали и уништени.

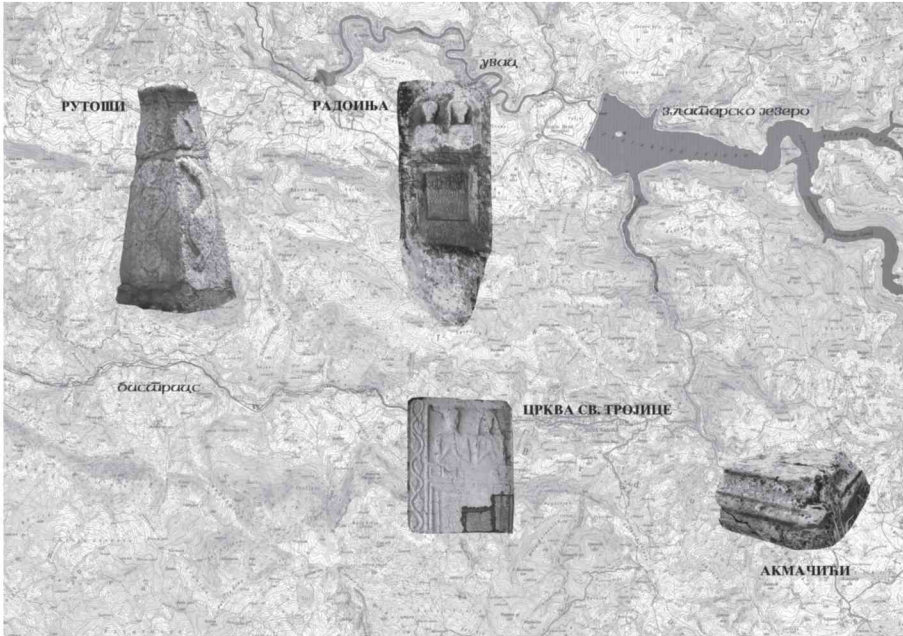
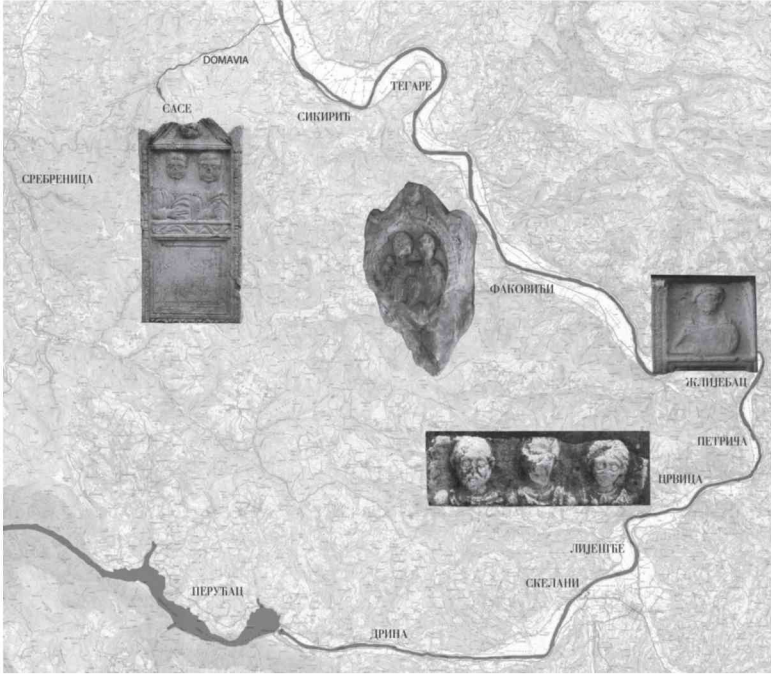
Споменици који су сачувани откривају карактеристичне римске споменике у римској провинцији Далмацији, постојање муниципијума у долини Везишнице и Средњег Подриња и аутохтону муниципалну аристократију, етничке, друштвене и социјалне карактеристике племенских заједница и њихову религију.

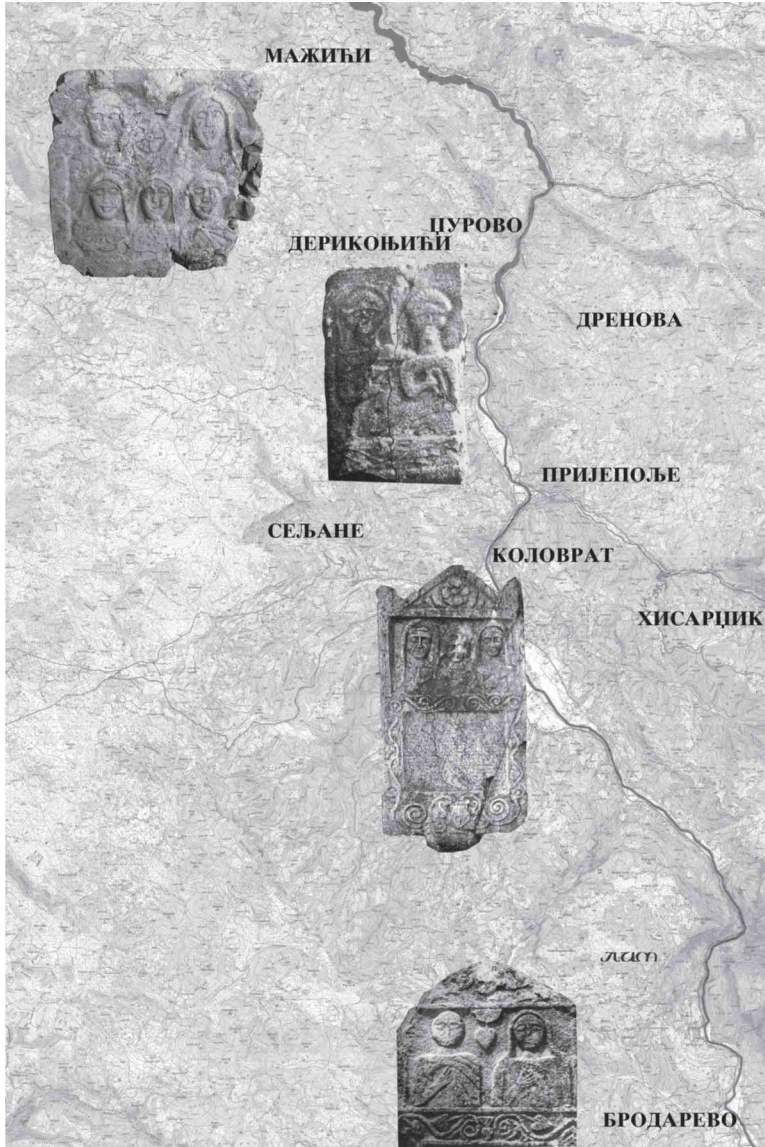
Прилози:

Карте локалитета са налазима римских споменика :

- Бајина Башта ; Средње Подриње
- Долина Увца
- Средње Полимље
- Комини, долина Везишнице и пљеваљски крај

MSc Ljiljana MANDIC and MSc Mirko BABIC

ROMAN MONUMENTS IN THE AREA OF CENTRAL PODRINJE,
CENTRAL POLIMLJE AND VEZISNICA VALLEY, RESEARCH AND
CONDITION OF MONUMENTS BEFORE THE FIRST WORLD WAR

The results of research in the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century provided an overview of the state of Roman monuments before the start of the First World War. Many monuments were destroyed in the search for treasure by illegal actions, they were used as building materials in the construction of churches and mosques, some were moved to medieval necropolises and used as medieval tombstones, some were transferred to the museum collection in Sarajevo, a large number disappeared and were lost and quite a large number of monuments were destroyed. The ravages of war were yet another factor in the disappearance and destruction of Roman monuments.

The monuments that have been preserved have the characteristics of Roman monuments found in the Roman province of Dalmatia, they reveal the existence of municipa in the valley of Vezisnica and Srednje Podrinje and the autochthonous municipal aristocracy, ethnic, and social characteristics of tribal communities and their religion.